

ת.ס. נורדנסטאם וד.ג'. שאו

קהילת הסטודנטים באוניברסיטה אפריקנית

תדפיס מתוך המזרח החדש, רבעון החברה המזרחית הישראלית

כרך כ', חוברת 2 (78)

ירושלים, תש"ל—1970

קהילת הסטודנטים באוניברסיטה אפריקנית *

ת. ס. נורדנסטאם וד. ג'. שאו

הקדמה

מחשבה רבה מוקדשת עתה לתפקידן של האוניברסיטאות במדינות אפריקה, שזה לא מכבר זכו בעצמאותן. נעשים נסיונות כדי לעצב מחדש את המוסדות הקיימים הללו, אשר הוקמו במתכונת האוניברסיטאות של אירופה, כדי למלא את צורכי המדינות האפריקניות.¹ קיים צורך מיידני בחקר הבעיות של התפתחות האוניברסיטה באפריקה, כדי לסייע בהערכה מחודשת של מדיניות החינוך הגבוהה ותכנית ההוראה והמחקר. חלק חיוני של מחקר כזה צריך להיות ניתוח נתוני אוכלוסית הסטודנטים. ניתוח כזה הוא חיוני לשם הערכת תכניות ההוראה והתקדמות הסטודנטים בלימודיהם והוא חייב לספק חלק מהמידע הנחוץ לשם תכנון התפתחות האוניברסיטה. נראה שחקר אוכלוסית הסטודנטים הוא רלוונטי באופן מיוחד בארצות מתפתחות, שמשאביהן מועטים ושנעשים בהן מאמצים להביא להתפתחות כלכלית מהירה. יותר מכך, מחקרים כאלה יהיו בעלי ערך לשם התווית מדיניות של שימוש יעיל בהון ובסיוע הטכני, שהם ברי-השגה למען החינוך הגבוה באפריקה. זהו דו"ח ראשון על מחקר ראשוני של המיבנה והאקולוגיה של קהילת הסטודנטים באוניברסיטה אפריקנית. המחקר הזה מהווה חלק ממחקר נרחב יותר של אוניברסיטת ח'רטום כדוגמא לאוניברסיטאות אפריקניות הנמצאות בתהליך של תמורה.²

אוכלוסית הסטודנטים

אוניברסיטת ח'רטום התרחבה במהירות מאז חנוכתה בשנת 1956. ב־1956/57 למדו באוניברסיטה 802 סטודנטים; בספטמבר 1965 היו בה 2,596 סטודנטים. המטרה היא שאוכלוסית הסטודנטים תגיע ב־1970 ל־5,000 ושאוניברסיטה שנייה, שתוקם ב־1970, תכלול בשנת 1980 — 5,000 סטודנטים.³

המידגם

המידגם של מחקר זה כולל את כל הסטודנטים, שנכללו ברשימת המועמדים לבחינות מארס 1966, 2,437 סטודנטים בסך-הכל.

• ברצוננו להודות לסגן הנשיא ולמינהל האוניברסיטה של ח'רטום על שיתוף הפעולה שלהם במחקר זה; לסטודנטים שסייעו בניתוח הנתונים; לוועדת המחקר של אוניברסיטת ח'רטום ולקן Kempe באוניברסיטת Umea על התמיכה הכספית; ו"למכון ללימודי ההתפתחות" באוניברסיטת Sussex בבריטניה על שהעמידו לרשותנו את הכלים לפרסום דו"ח זה.

1 ראה במיוחד *Final Report of the Conference of African States on the Development of Education in Africa*, Addis Ababa, 1961 (Unesco/ED/181, 1962). *The Development of Higher Education in Africa*. Report of the Conference on the Development of Higher Education in Africa, Tananarive, 1962 (Unesco, ED. 26/D. 20/A, 1963).

2 השווה לעבודתם של מחברי מאמר זה, *Staff Attitudes in an African University*, Stencilled Report, The Institute of Development Studies at the University of Sussex, January 1967.

3 M. O. Beshir, "Financing University Education in the Sudan", in *Education in the Sudan* (Philosophical Society of the Sudan, Khartoum, 1963), p. 46.

השיטה

נעשה ניסיון למיין ולנתח את המידע המצוי בטופסי ההרשמה של הסטודנטים שנכללו במידגם. אי אפשר היה למצוא את תיקיהם של 65 סטודנטים. כך שיספר הסטודנטים שלגביהם יש מידע הוא 2,372. המיון והניתוח של החומר נעשה ביד ובעזרת סטודנטים. תירגול זה היה מכוון לתת לסטודנטים מעט אימון בטיפול בנתוני מחקר. אנו סבורים שסטודנטים בכלל חייבים להיות קשורים בסגל ההוראה בתוכניות מחקר, כחלק בלתי נפרד של לימודיהם לקראת התואר הראשון. מאחר שהעיבוד נעשה ביד, חייב היה הניתוח להיות מוגבל לזווחים בסיסיים. קיימת תוכנית לעריכת ניתוח נוסף של חלק מהנתונים באמצעות מחשב.

מיפנה אוכלוסית הסטודנטים

התפלגות 2,372 הסטודנטים אשר לגביהם היה מידע, לפי פקולטות, היא כדלקמן:

האחוז	מספר הסטודנטים	פ ק ו ל ט ה
5.7	136	חקלאות
19.5	463	מדעי-הרוח
18.8	447	מדעי הכלכלה והחברה
9.3	220	הנדסה וארכיטקטורה
7.5	178	— הנדסה
1.8	42	— ארכיטקטורה
6.2	148	משפטים
5.6	134	— משפט אזרחי
0.6	14	— משפט מוסלמי (שריעה)
10.2	243	רפואה
1.6	37	רוקחות
26.1	620	מדעים
14.5	345	— ביולוגיה
11.6	275	— מתמטיקה
2.4	58	רפואת בהמות

סטודנטים המצטרפים לאוניברסיטה פונים לאחת מארבע הפקולטות העיקריות: מדעי-הרוח, כלכלה, משפטים⁴ ומדעים. עם סיום שנתם הראשונה, סטודנטים של הפקולטה למדעים (המגמה הביולוגית) יכולים לפנות לפקולטות לחקלאות, רפואה, רוקחות או רפואת בהמות ושל הפקולטה למדעים (המגמה המתמטית) — לארכיטקטורה. סטודנטים להנדסה עושים את שתי השנים הראשונות שלהם באוניברסיטה בפקולטה למדעים (במגמה למתמטיקה). משך הלימודים משתנה קהתאם לפקולטות והוא נע בין 4 ל-6 שנים. סטודנטיים הלומדים לקראת דרגה גבוהה יותר (honours) בפקולטות למדעי-הרוח, כלכלה ומדעים לומדים שנה חמישית נוספת.

4 מאז 1966/67 עושים הסטודנטים בפקולטה למשפטים את שנתם הראשונה באוניברסיטה בפקולטה למדעי-הרוח או לכלכלה.

התפלגות 2,372 הסטודנטים, עפ"י שלבי לימודיהם, הוא כדלקמן :

שנת הלימודים	מספר הסטודנטים	אחוז
ראשונה	724	30.5
שנייה	574	24.2
שלישית	445	18.8
רביעית	353	14.9
חמישית	190	8.0
שישית	86	3.6

שיעור הסטודנטים הרשומים בפקולטות למדעים וטכנולוגיה הוא 55.4%, שיעור יותר גבוה מאשר ברוב האוניברסיטאות האפריקניות.

התפלגות הסטודנטים, לפי שנת הלימודים והפקולטה

פקולטה	שנת לימוד באוניברסיטה						סה"כ %
	% 1	% 2	% 3	% 4	% 5	% 6	
חקלאות	—	44 (32.3)	41 (30.1)	37 (27.2)	14 (10.3)	—	136 (100)
מדעי-הרוח	140 (30.2)	130 (28.1)	96 (20.7)	80 (17.3)	17 (3.7)	—	463 (")
כלכלה	137 (30.6)	125 (28.0)	112 (25.1)	59 (13.2)	14 (3.1)	—	447 (")
הנדסה וארכי	—	—	69 (31.4)	49 (22.3)	53 (24.1)	49 (22.3)	220 (")
סקטורה	—	—	56 (31.5)	37 (20.8)	42 (23.6)	43 (24.1)	178 (")
— הנדסה	—	—	13 (31.0)	12 (28.6)	11 (26.2)	6 (14.3)	42 (")
— ארכיטקטורה	—	(א)	22 (14.9)	26 (17.6)	25 (16.9)	—	148 (")
משפטים	47 (31.8)	28 (18.9)	22 (16.4)	26 (19.4)	25 (18.7)	—	134 (")
— משפט אזרחי	36 (26.9)	25 (18.7)	22 (16.4)	26 (19.4)	25 (18.7)	—	134 (")
— משפט מוסלמי	11 (78.6)	3 (21.4)	0 (0.0)	0 (0.0)	—	—	14 (")
רפואה	—	59 (24.3)	58 (23.9)	45 (18.5)	44 (18.1)	37 (15.2)	243 (")
רוקחות	—	19 (51.4)	18 (48.6)	0 (0.0)	0 (0.0)	—	37 (")
מדעים	400 (64.5)	161 (26.0)	25 (4.0)	34 (5.5)	0 (0.0)	—	620 (")
— ביולוגיה	265 (76.8)	35 (10.1)	19 (5.5)	26 (7.5)	0 (0.0)	—	345 (")
— מתמטיקה	135 (49.1)	126 (45.8)	6 (2.2)	8 (2.9)	0 (0.0)	—	275 (")
רפואת בהמות	—	8 (13.8)	4 (6.9)	23 (39.7)	23 (39.7)	23 (39.7)	58 (")
סה"כ	724 (30.5)	574 (24.2)	445 (18.8)	353 (14.9)	190 (8.0)	86 (3.6)	2372 (")

(א) כנראה שנכללים במדעים (מתמטיקה) — שנה שנייה.

הרקע של הסטודנטים

78% מהסטודנטים של השנה הראשונה באוניברסיטה היו בני 20 שנה או פחות, עפ"י טופסי ההרשמה. רק 3% מהסטודנטים היו בגיל 25 שנה ומעלה. יש להתייחס לנתונים אלה כאומדנים בלבד בהעדר תעודות לידה. 83% מהסטודנטים באו מבתי-ספר לנערים, ו-1% מבתי-ספר לנערות בסודאן; 6% היו בוגרי בתי-ספר פרטיים ו-1% באו מחוץ לסודאן. רוב הסטודנטים באו ממספר קטן של בתי-ספר בסודאן; 68% מאוכלוסית הסטודנטים באו מתשעת בתי הספר הגדולים ביותר (אלה ששלחו יותר ממאה סטודנטים).

הנתונים על בוגרי בתי-הספר התיכוניים מראים שפקולטות מסוימות נוהגות לקבל את הסטודנטים שלהן מבתי-ספר מסויימים. למשל, שיעור הסטודנטים מואדי סידנא, הפונים לפקולטה לרפואה, הוא גבוה יותר מאשר מבתי-ספר אחרים. מעט סטודנטיות פונות לפקולטות מקצועיות, פרט לרפואה.

75% מאוכלוסית הסטודנטים באו מאזורי הגילוס: מחוזות הגילוס הכחול, ח'רטום והאזורים הצפוניים; 21% באו משלוש הערים (ח'רטום, צפון-ח'רטום ואומדורמאן); 19% באו מהאזורים הגשומים של סודאן; מחוזות כסאלה, כורדופאן ודארפור; ו-4% באו מהמחוזות הדרומיים. יש הבדלים ברורים בבחירת הפקולטה בין הסטודנטים מהאזורים השונים; למשל, אחוז גבוה של סטודנטים מאזור ח'רטום, שמהוץ לשלוש הערים, בפקולטה להנדסה, ואחוז נמוך מאוד של סטודנטים משלוש הערים בפקולטה למשפטים. 98% מהסטודנטים באוניברסיטה היו בעלי אזרחות סודאנית; 0.7% היו בעלי אזרחות אפריקנית אחרת.

רקע כלכלי

שליש מהסטודנטים ציינו שהכנסתו החודשית של אביהם נמוכה מ-10 לירות סודאניות. 15% מאבות הסטודנטים הכנסתם נעה בין 11 ל-25 ל"ס לחודש, ו-10% — למעלה מ-50 ל"ס לחודש. נתונים אלה יש לראות בהשוואה אל ההכנסה הממוצעת לנפש בסודאן, שהוערכה ב-30 ל"ס לשנה⁵. בתחום זה היה שיעור גבוה של חוסר תשובות (27%), אשר ייתכן שנובע מהעובדה שמידע זה צריך היה לשמש להערכת גובה שכר הלימוד והמענקים. המהימנות של ההבדלים בין הפקולטות היא אם כך קשה לקביעה, על בסיס החומר הזה. ייתכן ששיעור האבות ללא הכנסה בין הסטודנטים בפקולטות למשפטים (שריעה) ורוקחות היה צריך להיות גבוה יותר מאשר בפקולטות אחרות. שיעור האבות בעלי הכנסה חודשית של למעלה מ-25 ל"ס לחודש היה נמוך יותר באופן ניכר אצל הסטודנטים בפקולטה לחקלאות מאשר בפקולטות האחרות.

16.8% מהסטודנטים היו יתומים מאב. בשנים החמישית והשישית היה שיעור הסטודנטים היתומים מאב נמוך יותר במידה משמעותית (9.5% ו-11.6% בהתאמה), עובדה הנתנת מקום לחשוב שסטודנטים נאלצו להפסיק את לימודיהם עם מות אביהם. 18.6% מהסטודנטים ציינו שיש להם אפטרופסים. 56.2% מהאפטרופסים היו אחים, 28.1% היו דודים, 5.2% — אמהות, 4.1% — סבים ו-3.4% — בני דודים. הכנסותיהם החודשיות של האפטרופסים מתרכזות באופן ניכר בקבוצת ההכנסה של 11—25 ל"ס לחודש (31% בהשוואה ל-15% אצל האבות).

אחוז אחד של הסטודנטים משלמים את שכר הלימוד שנקבע עבור אלה שאינם סודאנים (250 ל"ס); אחוז אחד משלמים את הדרגה המכסימלית של שכר הלימוד שנקבע עבור הסודאנים (84 ל"ס); ו-55% מהסטודנטים אינם משלמים שכר לימוד כלל. 20% משלמים בין 6 ל-12 ל"ס לשנה.

28% מהסטודנטים קיבלו מענקים, בהתאם לאינפורמציה שבטפסי ההרשמה. עבור 30% של טפסי ההרשמה לא נתקבל איזה מידע שהוא, דבר המונע פירושו ההבדלים שבין הפקולטות.

איכות הסטודנטים

על פי טפסי ההרשמה השיגו 89% מהסטודנטים "תעודת בי"ס סודאני" (Sudan Certificate School) ו-3% General Certificate of Education—מברייטניה. 39% מהטפסים לא סיפקו כל מידע על הציונים שבתעודות. המידע שהתקבל מורה שבקרב הסטודנטים לרפואה, ובמידה פחותה — להנדסה, היה השיעור הגבוה ביותר של בעלי הציון 1, ואילו בקרב הסטודנטים למדעי-הרוח היה השיעור הגבוה ביותר של בעלי הציון 111.

שאיפות הסטודנטים

שני שלישים מהסטודנטים ציינו שבחירתם הראשונה היתה הפקולטה למדעים, ואילו חמישית מתוכם ציינו שהיתה זו הפקולטה לכלכלה. 6% בחרו במשפטים (משפט אזרחי) ו-4% — במדעי הרוח. הבחירה השנייה לפי סדר העדיפויות היתה הפקולטה למדעים (31%), והשלישית — לכלכלה (29%).

עדיפויות הפקולטות בעיני הסטודנטים

(אחוזים)

הפקולטה	בחירה ראשונה	בחירה שנייה	בחירה שלישית
מדעי-הרוח	4.4	13.7	27.2
כלכלה	21.0	29.2	28.8
משפטים (אזרחי)	6.1	11.8	18.2
משפטים (משפט מוסלמי)	0.4	0.3	17.7
משפטים (ללא ציון מפורש של הנוגמה)	0.5	0.6	0.6
מדעים (ביולוגיה)	42.5	23.3	4.2
" (מתמטיקה)	24.3	17.5	3.3
" (כללי)	0.1	0.2	0.3
תשובה אחרת	0.1	0.4	1.0
ללא תשובה	0.5	3.1	14.7

דיון

כמה נקודות מתבלטות מסקר זה של אוכלוסית הסטודנטים באוניברסיטת ח'רטום. הנקודות הבאות נראות לנו כבעלות חשיבות מיוחדת:

(א) מרשם הסטודנטים: ניהול וגיתוח יעילים של מרשמי הסטודנטים הם חיוניים לשם הערכת תפקידיה של אוניברסיטה⁶. מחקר זה מצביע על הצורך ברישום מדויק יותר של נתוני הסטודנטים. יש להנהיג שיטה מסודרת לניתוח נתוני הסטודנטים, שתתבסס על שירותי מחשב כאשר הדבר אפשרי. עריכת המרשמים צריכה להתנהל ע"פ סטנדרטים אחידים בצורה שתאפשר השוואות בין האוניברסיטאות. רישום נתוני הסטודנטים והערך כתם צריך שיהיו דבר של קבע באוניברסיטאות. כך שבמשך הזמן יהיו בסיס לתכנון טוב יותר של התפתחות האוניברסיטה.

6 ראה J.D. Nisbet, "Predicting Student Performance", *Universities Quarterly*, Vol. 20 (1966), pp. 468—480; וכן העבודות שהוצגו בסמינר "The Academic Balance Sheet: The Use of Records of Student Performance", 2nd Annual Conference of the Society for Research into Higher Education, University of London, 12th December, 1966.

(ב) כיווני מגמות: על פי נתוני הסטודנטים יש לחבר סדרות-לאורך-זמן, כך שניתן יהיה להבחין במגמות ההתפתחות. דבר זה יכול לשמש כ"שיטת אתראה מוקדמת", אשר תגלה פגמים במיבנה של האוניברסיטה. בחינת מגמת ההתפתחות נראית חשובה באופן מיוחד עבור אוניברסיטאות המתרחבות במהירות במדינות בעלות כלכלה מתפתחת. בהעדר רישומים אחרים, נעשה ניסיון לאבחן מגמות התפתחות באוניברסיטה של ח'רטום ע"י הקצבת הסטודנטים עפ"י שנת לימודיהם באוניברסיטה, דבר הנותן מידע"מה על ההתפתחות בשנים האחרונות. על בסיס חומר זה, נראות תכונות אוכלוסית הסטודנטים באוניברסיטה כיציבות בעבר הקרוב.

(ג) בזבוז: אוניברסיטאות במדינות מתפתחות חייבות לשים לב במיוחד לבעיות של אובדן סטודנטים לאור העלות הגבוהה יחסית של הכשרת כוח עבודה בעל מיומנות גבוהה בארצות מתפתחות והדרישות המיידיות לכוח-עבודה כזה. שיעורי הכשלות, החזרה על שנת הלימודים, ההרחקה והגשירה לא נבחנו עד כה באופן שיטתי באוניברסיטה של ח'רטום. החומר הכלול בטפסי ההרשמה נותן מידע"מה על שיעורי החזרה על שנת הלימודים. אם משווים את שנת הכניסה לאוניברסיטה עם שנת הלימודים, מוצאים ש-5% מהסטודנטים של השנה הראשונה חזרו עליה, 15% חזרו על שנתם השנייה, 20% חזרו על שנתם השלישית ו-18% חזרו על שנתם הרביעית.

(ד) איכות הסטודנטים והשאיפות: התרכזות סטודנטים באיכות גבוהה בניספר קטן של פקולטות, תופעה המתגלית בבירור באוניברסיטה של ח'רטום, גורמת להחסור בשטחים אחרים. התרכזות סטודנטים באיכות נמוכה בפקולטה למדעי-הרוח מדאיגה באופן מיוחד, לאור העובדה שפקולטה זו חייבת להיות הספק העיקרי של מורים לבתי-הספר התיכוניים. מעגל קסמים ייווצר בצורה זו ע"י כך שמורים באיכות נמוכה מכשירים תלמידים ברמה עוד יותר נמוכה. בעיה רגישה באופן מיוחד היא העלות בקנה אחד את השאיפות האינדיווידואליות עם המטרות הלאומיות. דבר זה מצריך קבלת החלטות במישור הפוליטי בדבר מתן תמריצים דיפרנציאליים.

(ה) שימוש לקוי בכשירויות: בעיה הקשורה בכך היא דרכי השימוש בכוח-עבודה מקצועי לאחר הכשרתו. סוג זה של בזבוז קשה בדרך כלל להעריכו, בהעדר מידע שיטתי כלשהו על תעסוקתם של בוגרי האוניברסיטה. יש צורך ביצירת קשרים בין האוניברסיטה את לבין המעסיקים בסקטורים הציבורי והפרטי, כך שניתן יהיה לעקוב אחרי תעסוקת הבוגרים ולהעריך את הכשרתם האוניברסיטאית.

(ו) כניסה לאוניברסיטה ופיתוח לאומי: הרכב אוכלוסית הסטודנטים באוניברסיטת ח'רטום, בהשוואה לגודל אוכלוסית המחוזות של סודאן ב-1966, הוא כדלקמן (באחוזים):

ה מחוז	סך-כל האוכלוסיה ?	האוכלוסיה הפעילה מבחינה כלכלית ?	הסטודנטים באוניברסיטה של ח'רטום
צפון	8.5	5.2	25.1
ח'רטום	4.9	3.8	23.4
הנילוס הכחול	20.1	14.5	25.8
סה"כ מאיזור הנהר	33.5	23.5	75.0

6.2	8.0	9.2	כסאלה
8.6	19.2	17.2	כידופאן
3.8	15.7	12.9	הארפור
18.6	42.9	39.3	הה"כ מהאיזור הגשום של סודאן
4.2	32.8	27.2	הרום ⁸
2,317	6,413,000	13,733,000	כד-כל סודאן (במספרים מוחלטים)

התפלגות הסטודנטים באוניברסיטה של ח'רטום מבחינת מחוזות מוצאם, בהשוואה להתפלגות האוכלוסיה הכללית והאוכלוסיה הפעילה מבחינה כלכלית, אינה מאוזנת. צריך לבחון נתונים אלה לאור ההתפתחות הפוליטית והכלכלית בסודאן. ריכוז ההשקעה בכוח עבודה בעל מיומנות גבוהה במחוזות הנהר של סודאן עולה בקנה אחד עם המטרות קצרות-הטווח של תכנית עשר השנים של סודאן לעשור הנוכחי. אולם, ריכוז זה נושא עמו סיכונים מסויימים להתפתחות לטווח-ארוך בכך שהוא עלול לסייע להנצחת חוסר האיזון הפוליטי והכלכלי בין האזורים השונים של המדינה. הנתונים מצביעים על הצורך בבחינה מחודשת של מדיניות החינוך של סודאן ברמה הכל-ארצית, תוך התאמת ההשקעה בהכשרת כוח אדם בכל הרמות עם המטרות הפוליטיות והכלכליות. ברמה הגבוהה יותר של החינוך, ישנו צורך מיוחד בתיאום בין מוסדות החינוך הגבוה בסודאן, אשר יביא בחשבון את הכשרתו של כוח אדם ברמה גבוהה בחו"ל.